

Jezry Chmiel

Ugarit a Stary Testament

Collectanea Theologica 71/1, 41-49

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY CHMIEL, KRAKÓW

UGARIT A STARY TESTAMENT

*Pamięci dwóch ugarytologów:
Mitchella Dahooda SI
mojego profesora z Biblicum
i
ks. Tadeusza Penara
mojego kolegi ze studiów w Biblicum*

W marcu 1928 r. Mahmud Mella az-Zir, rolnik alawicki z wioski syryjskiej Buri al Qasab, zakupił pole na południe od Minet el-Bejda (Portu Białego), i podczas orki zahaczył pługiem o kamienny blok. Wiedział, że jest to wykopalisko...

Powiadomiono gubernatora okręgu Lattakia, który zwrócił się do dyrektora francuskiej służby archeologicznej Charlesa Viroilleaud. Ten wysłał na miejsce swojego współpracownika Leona Albanese. W 1929 r. ukazało się w czasopiśmie „Syria” czterostronicowe sprawozdanie *Notes sur Ras Shamra*. Według Albanese ceramika typu mykeńsko-cyprijskiego pochodziła z XIII w. przed Chr., a grób należał do osady Ras as-Samra, co znaczy: Pole Koperkowe z powodu bujnej wegetacji dzikiego kopru.

Gdy niektóre okazy ceramiki przesłano do Paryża, do Muzeum w Luvrze, ówczesny kurator (konserwator) sekcji starożytności wschodnich, Rene Dussaud, zawierzył intuicji i przekonał Academie des Inscriptions et des Belles Lettres o ważności odkrycia oraz o potrzebie systematycznych wykopalisk, co powierzono C.F.A. Schaefferowi, kuratorowi Muzeum Archeologicznego w Strasburgu.

2 kwietnia 1929 r. rozpoczęto pierwszą kampanię wykopaliskową; odnaleziono w ciągu miesiąca ślady ogromnych zabudowań ze śladami pożaru i zniszczeń spowodowanych przez tzw. ludy morza. Gdy odnaleziono 22-centymetrową statuetkę Baala i jego paredry Atiratu (zwanej w Biblii Aserah), powstała hipoteza, że chodzi o królestwo Ugarit. Uzyskało to potwierdzenie epigraficzne, gdy odkopano ta-

bliczkę z napisem *nqmd mlk ugrt*, co Ch. Virolleaud na łamach czasopisma „Syria” (1932) zaproponował odczytać jako *Niqmaddu malk Ugarit* – „N. król Ugarit”. Już wcześniej znano z epigrafiki nazwę Ugarit jako miasta syryjskiego, obecnie dokopano się jego śladów.

Prace wykopaliskowe trwają do dziś. Kierował nimi – z przerwą spowodowaną II wojną światową – do 1971 r. C.F.A. Schaeffer, w latach 1972–74 H. de Contenson, 1975–76 J. Margueron, a od 1978 r. Marguerite Yon. Stwierdzono osadnictwo od epoki neolitu (6500–6000 przed Chr.) do ok. 1180 r. przed Chr., momentu zniszczenia Ugarit najprawdopodobniej przez „ludy morza”. Stwierdzono istnienie wysokiej kultury miejskiej w Syrii w II milenium (choć od czasu wykopalisk w Ebla cofnięto się nawet do III milenium). Zaczęto mówić o ogromnym wpływie tej kultury na Kanaan. Rozpoczęła się era ugarytologii.

Nas interesuje wpływ literatury ugaryckiej na Biblię. Mitchell Dahood napisał w czasopiśmie „Biblica”: „Odkrycia epigraficzne w Ras Shamra-Ugarit dowodzą, że ok. 1350 r. przed Chr. istniała poezja wysokiego lotu (highly refined and elliptical poetry), z której wzięła swój początek poezja biblijna”¹. To właśnie M. Dahood stał się ojcem „ugarytologii biblijnej” albo „Biblii ugaryckiej”, jak określił to Cyrus H. Gordon, jeden z najznamienszych ugarytologów. Recenzując trzy tomy komentarza Dahooda do Psalmów w serii Anchor Bible, gdzie cała analiza filologiczna opiera się na fenomenie ugaryckim, C.H. Gordon napisał: „Trzytomowy komentarz do Psalmów Dahooda jest przykładem globalnej aplikacji ugarytyzmu do języka i literatury Starego Testamentu. Ta śmiałość powoduje, że 25% jest błędne, ale imponuje mi, że 75% jest słuszne”². Inny znakomity badacz Ugarit G.R. Driver stwierdził: „Słownictwo ugaryckie i hebrajskie tak są sobie bliskie, że częstokroć wzajemnie się wyjaśniają”³.

Stawiano zarzut panugarytyzmu, ale to nie zmienia oczywistości faktu, że zachodzi uderzające podobieństwo między literaturą ugarycką a starotestamentalną.

¹ *Biblica* 59/1978, s. 197.

² Cyt. wg M. Baldacci, *La scoperta di Ugarit. La città-stato ai primordi della Bibbia*, Casale Monferrato 1996, s. 58 n.

³ *Tamże*.

Owe podobieństwa można zauważyć na trzech płaszczyznach: paralelizmu, pokrewieństwa językowego wyjaśniającego zawichości gramatyczne oraz metaforyki, symboliki, obrazowania.

Już w 1753 r. anglikański biskup R. Lowth w swoim dziele *De sacra poesi Hebraeorum* użył terminu „paralelizm” do określenia charakterystycznej techniki stylistycznej poezji biblijnej. Nie przypuszczał, że zostało to zapożyczone z poezji ugaryckiej. Przykładem niech będzie prosta formuła:

A	B	A'	B'
<i>in</i>	<i>smt</i>	<i>in</i>	<i>zm</i>
„ani tłuszczu, ani kości”			

(CAT 1.19:III:11)⁴

Przykładem rozwiniętego paralelizmu może być tekst z CAT 1.17:V:31–33

„Wrócił Kotharu do swych namiotów
Heyanu wrócił do swego mieszkania”

<i>tb</i>	<i>'ktr</i>	<i>lhlh</i>
<i>hyn</i>	<i>tb'</i>	<i>imsknth</i>
A	B	C
B'	A'	C'

Częstokroć struktury paralelne w tekstach ST zakłóciła wokalizacja masorecka. Dopiero za pomocą słownictwa ugaryckiego możemy zrekonstruować pierwotny tekst, czego przykładem niech będzie Jr 31,13:

„Wtedy dziewica rozraduje się wśród tańca
i rozweselą się młodzi i starzy”.

W BH mamy dwa paralelne określenia: *tišmah* i spółgłoskowy zapis *yhdw*, który masoreci zostawili nierozwiązany. Septuaginta poprawnie przetłumaczyła oba wyrażenia przez *chaesontai* – „rozradują się”. Słuszność takiego tłumaczenia możemy stwierdzić odwołując się do tekstu ugaryckiego:

„Z twego wiecznego życia, o nasz ojczy, radowali się,
z twojej nieśmiertelności byliśmy ucieczeni”.

(CAT 1.16:I:14-15)

W wyniku takich korektur ukazuje się często tekst pierwotny, jeszcze sprzed interpretacji mesjańskiej dokonanej przez tłumacze-

⁴ CAT = M. Dietrich, O. Loretz, J. Sanmartin, *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibru Hani and Others Other Places*, Münster 1995.

nia greckie, łacińskie czy targumiczne. Oto przykład interpretacji tekstu prorocstwa Balaama (Łb 24,7a):

BT: „Płynie woda z jego wiader,
a zasiew jego ma wilgoć obfitą”.

Wulg.: „Fluet aqua de situla eius,
et semen illius erit in aquas multas”.

Ugar.: „Popłynie woda z jego wiader,
a jego nasienie w wodzie obfitej”.

Język ugarycki należy do grupy języków semickich, północno-zachodnich, spokrewniony z fenickim, hebrajskim i aramejskim. Obliczono, że z 1454 słów używanych w tekstach z Ugarit na opisywanie *divinum*, 711 – czyli prawie 50% – znajduje ścisłe odpowiedniki w tekstach Starego Testamentu⁵. Jakkolwiek filologowie dyskutują na temat klasyfikacji języka ugaryckiego w rodzinie języków semickich, nie ulega wątpliwości, że za jego pomocą możemy rozjaśnić znaczenie i sens wielu wyrazów hebrajskich. Tak np. wyjaśniono znaczenia wyrazu *sebisim* w Iz 3,18 jako „małe słońca” „słoneczka”, w tekście wyliczającym ozdoby modnych mieszkank Jeruzolimy, pysznych cór syjońskich.

Trzeba pamiętać, że tabliczki z językiem lokalnym znaleziono w Ugarit wśród zapisów sumeryjskich, akadyjskich, hetyckich, huryckich, egipskich i cypro-minojskich. Klinowy alfabet ugarycki jest bogatszy od hebrajskiego, zawiera bowiem 30 znaków i jest próbą przejścia z pisma sylabicznego do prostszego zapisu alfabetycznego. Nad odcyforowaniem pisma ugaryckiego pracowali: Niemiec z Halle, H. Bauer oraz Francuzi E. Dhorme i Ch. Virolleaud. Ten ostatni ogłosił rozwiązanie zagadki pisma ugaryckiego w komunikacie 3 października 1930 r., a rok później opublikował pierwszy przekład tekstów mitologicznych o Baalu i Motu. E. Dhorme, jako profesor Ecole biblique w Jeruzolimie, ogłosił w „Revue biblique” (we wrześniu 1930 r.) artykuł na temat – jak to określił – nowego alfabetu semickiego⁶.

Teksty ugaryckie przyczyniły się do wyjaśnienia – przynajmniej częściowego – niektórych zawłości gramatycznych. Oto parę przykładów:

⁵ Zob. M. Baldacci, *La scoperta di Ugarit* s. 233.

⁶ *Un nouvel alphabet semitique*, *Revue Biblique* 39/1930, s. 571-577.

- poetyckie zakończenie werbalne *–/an/nah* tak częste w ugaryckim występuje np. Rdz. 3,17; Iz 27,11;
- archaiczne zakończenie 3 os. lp.m. *-ah*, np. Ps 4,7; 18,35; 20,10; 89,8;
- archaiczny nominativus proveniencji kananejskiej *-u*; *genetivus* na *-i*; *accusativus* na *-a*;
- poetycka sekwencja czasowników *qtl/yqtl* (*perf.-imperf.*) dla wyrażenia z alternacją rytmiczną wydarzenia przeszłości;
- użycie *infinitivus absolutus*;
- funkcja elipsy w zdaniu itd.

Teksty z Ugarit dostarczają wielu przykładów metaforyki, symboliki, ogólnie mówiąc – obrazowania poetyckiego. Niech za przykład posłuży nam Ps 68,5, gdzie występuje obraz Boga YHWH „cwiałującego na obłokach” (*rokeb ba’arabot*). Nie jest to tekst odosobniony. Idea YHWH jako „jeźdźca na obłokach” występuje w najstarszych tekstach biblijnych, np. Pwt 32,13; 33,26; Iz 19,1; Hi 22,13-14.

Identyczna metaforyka została zastosowana do Baala:
 „Zaprawdę ci mówię, o księżę Ba’alu,
 Powtarzam ci, o jeźdźcze na obłokach”.

(CAT 1.2.IV)

Zwrot „jeździec na obłokach” *rkb’rpt* (*rakibu’urpa*) był jednym z najbardziej znanych epitetów Baala, pana deszczu, burzy i piorunów. Być może był to topos śródziemnomorski, o czym świadczy epitet homerycki *Zeus nefelegeretes*. Na powstanie tej metafory miała wpływ obserwacja zjawisk przyrody w rejonie śródziemnomorskim. Siedzibą boga Ba’alu była góra Safon (Mons Cassius), aktualnie Gebel el-Aqra, 40 km na północ od Ras Shamra⁷.

Metaforyka tekstów ugaryckich w połączeniu z paralelizmem jest widoczna – niejako a prima vista – w wielu tekstach biblijnych. Został opracowany bogaty katalog owych tekstów paralelnych. Tytułem próby zwróćmy uwagę na dwa:
 Ps 92,10:

„Bo oto wrogowie Twoi, o YHWH,
 bo oto wrogowie Twoi poginą,

⁷ Zob. S. Cinal, *Ba’al z Ugarit a inni bogowie burzy starożytnej Syrii i Palestyny*, Kraków 1997.

rozproszą się wszyscy złoczyńcy”.

Paralela ugarycka jest uderzająca:

„Bo oto wróg twój, o Ba’alu,
bo oto wróg twój, którego ty uderzysz,
twój przeciwnik, którego powalisz”.

(CAT 1.2:IV 8n.)

Iz 27,1 opisuje „Lewiatana, węża płochliwego, węża krętego”. W tekście paralelnym z Ugarit Lewiatan otrzymał miano Lotan i takie same epitety (CAT 1.5:I 1-2).

Panteon ugarycki jest dość skomplikowany; możemy jednak wyróżnić dwa bóstwa: El i Ba’al. El/Ilu jest głową panteonu, ojcem bogów i nosi tytuł króla. On zachowuje równowagę kosmiczną i jest stróżem porządku politycznego. Ba’al, co oznacza „Pan”, jest centralną postacią tekstów mitologicznych. Jest synem Ęla, choć zwany jest też synem Dagona. Jest bogiem burzy i deszczu, jego właściwe imię to Ęadad. Nosi tytuł księcia – ślad tego zachował się w Mt 10,25: Beelzebul.

Nazwa El/Ilu przeszła do słownictwa hebrajskiego na oznaczenie bóstwa, boga. Rywalem jednak YHWH Izraelitów stał się Ba’al. Biblijny YHWH połączył prerogatywy Ilu i Ba’ala i stał się bogiem transcendentnym. Wyraża to tekst Iz 14,13:

„Powiedziałeś w swym sercu:
wstąpię aż do obłoków,
postawię mój tron
powyżej gwiazd Ęl.
Zasiądę na górze zgromadzenia,
na krańcach Safonu (północy).”

Autor Ps 48,3 – zadeklarowany jahwista – opisuje górę Syjon za pomocą obrazów odnoszących się do góry Safon:

„Góra jego święta
radością jest całej ziemi,
góra Syjon, kraniec północy (Safon)”.

YHWH jest nowym El/Ilu, który ma w sobie moc stwórczą Ba’ala. Do tego dojdzie mezopotamski mit stworzenia. Syjon jest nowym Safonem. Epitety pozostały, treść została ubogacona fenomenem, który teologicznie nazywamy Objawieniem.

Wobec oczywistości paralelizmów literackich pomiędzy tekstami ugaryckimi i biblijnymi warto się zastanowić nad zasadami herme-

neutycznymi, które stanowiąc będą wnioski z analizy filologiczno-literackiej.

Badanie tekstów z Ugarit i Biblii, jak również same wykopaliska prowadzone od ponad 70 lat, wskazują na fakt, że Izraelici po wyjściu z Egiptu przeszli do Kanaanu, którego potencjał kulturalny był bardzo wysoki. Wyszli z bogatej kultury egipskiej i nie znaleźli się w próżni kulturowej. Trafnie ocenił to C.H. Gordon:

„Winniśmy przestać myśleć o epoce brązu jako o prehistorycznej i prymitywnej. Ebla i Ugarit mówią nam wyraźnie, że świat, z którego pochodzą Hebrajczycy i Grecy, był zurbanizowany, z kulturą literacką i międzynarodową”⁸.

Można wykreślić mapę wpływów kulturowych na powstanie tkanki literackiej Biblii Starego Testamentu. Najpierw wpływy egipskie, później kananejskie, a w tym ugaryckie, następnie mezopotamskie, a wreszcie hellenistyczne. Objawienie Boże oparło się na bogatym materiale kulturowym. Nic, co było zdobyczą i doświadczeniem ludzi żyjących w kręgu działania Objawienia, nie zostało pominięte lub odrzucone. Można mówić o jakiejś *praeparatio biblica*, to znaczy o recepcji wartości religijno-kulturowych do tekstu Biblii. Ważną rolę w tej asymilacji wartości odegrała kultura i religia Ugarit i całego wybrzeża syropalestyńskiego.

W interpretacji Biblii podstawową zasadą jest krytyka tekstu – na jakim tekście się opieramy. Bazując na tekście hebrajskim ST zdajemy sobie sprawę, że tekst masorecki może w niektórych przypadkach zaciemniać pierwotny zapis. Wielką pomocą w rekonstrukcji tekstu premasoreckiego są dla nas paralelizmy ugaryckie. Dzisiaj nie można interpretować tekstów starotestamentowych nie odnosząc się do literackich paralel z Ugarit.

Winniśmy sobie zdać sprawę z tego, że w Biblii został odzwierciedlony konflikt między baalizmem a jahwizmem. Gdy następowała recepcja pojęć ugaryckich na płaszczyźnie literackiej, równocześnie toczyła się dramatyczna rywalizacja religijna i polityczna Ba’ala z YHWH. Na wyraźny konflikt polityczny wskazuje tekst 1 Krl 18,17-18: „Gdy Achab zobaczył Eliasza, powiedział mu: To ty jesteś ten dręczyciel Izraela! A on mu odrzekł: Nie ja dręcę Izra-

⁸ Cyt. za M. Baldacci, *La scoperta di Ugarit*, s. 7.

ela, ale właśnie ty i ród twego ojca porzuceniem przykazań YHWH, a ponadto ty poszedłeś za Baalami”.

Na dramatyzm konfliktu baalizm-jahwizm wskazuje perykopa o rywalizacji Eliasza i proroków Ba'ala na potokiem Kiszon (1 Krl 18, 19-40). Studia porównawcze literatury ugaryckiej i biblijnej są studiami nad początkami monoteizmu biblijnego. Mogą one okazać się owocne i bardzo użyteczne w dialogu międzyreligijnym wielkich religii monoteistycznych.

ks. Jerzy CHMIEL

Literatura (w wyborze od 1980 r.)

- Y. Avishur, *Studies in Hebrew and Ugaritic Psalms*, Jerusalem 1994.
- G.J. Brooke (red.), *Ugarit and the Bible. Proceedings of the International Symposium on Ugarit and the Bible*, Manchester 1992, Münster 1994.
- R.J. Clifford, *Cosmogonies in the Ugaritic Texts and in the Bible*, *Orientalia* 53/1984, s. 183-201.
- P.C. Craigie, *Ugarit and the Old Testament*, Grand Rapids 1983.
- J.L. Cunchillos, J.P. Vita, *Banco de Datos Filológicos Semíticos Noroccidentales. I. Textos Ugaríticos*, Madrid 1993.
- G. Dossin, *Ugarit, Homere et la culture mesopotamienne*, *Annales Archeologiques Arabes Syriennes* 29-30/1980, s. 207-211.
- O. Loretz, *Ugarit und die Bibel*, Darmstadt 1990.
- S.B. Parker, *Ugaritic Narrative Poetry*, Atlanta 1997.
- D. Pardee, *Ugaritic and Hebrew Poetic Parallelism*, VTS 39, Leiden 1988.
- S. Rummel (red.), *Ras Shamra Parallels III (AnOr 51)*, Roma 1981 (zob. L.R. Fisher /red./, *Ras Shamra Parallels I-II*, Roma 1972, 1975).
- S. Segert, *A Basic Grammar of the Ugaritic Language*, Berkely 1984 (na bazie C.H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, Roma 1965; Revised Reprint 1998).
- M. Yon, D. Pardee, P. Bordreuil, *Ugarit*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, t. 6, New York 1992.
- G.D. Young, *Ugarit in Retrospect. 50 Years of Ugarit and Ugaritic*, Winona Lake 1981.
- E. Zurro, *Procedimientos iterativos en la poesia ugaritica y hebrea*, *Biblica et Orientalia* 43, Roma 1987.

Polskie prace na temat odkryć w Ugarit

- I.J. Jelito, *Znaczenie odkryć w Ras Szamra dla Pisma Starego Testamentu*, *Collectanea Theologica* 16/1935, s. 245–253 (pierwsza polska praca nt. odkryć w Ugarit).
- W. Tyloch, *Odkrycia w Ugarit a Stary Testament*, Warszawa 1980.
- T. Penar, *Northwest Semitic Philology and the Hebrew Fragments of Ben Sira*, *Biblica et Orientalia* 28, Rome 1975.
- M. Popko, *Religions of Asia Minor*, Warsaw 1995 (i inne prace polskojęzyczne).
- S. Cinal, *Ba'al z Ugarit a inni bogowie burzy starożytnej Syrii i Palestyny*, Kraków 1997.